

TAHSİN ÖMER'İN “DARB-I MESELLERİMİZ HAKKINDA TAHLİLİ TEDKİKAT” ADLI ATASÖZLERİ SEÇKİSİ*

*Abdulmuttalip İPEK***

ÖZET

Atasözleri ve deyimler, toplumların uzun süren gözlem, deneyim ve yaşantılarına dayandığından; ait oldukları toplumun yaşama biçiminden düşünce yapısına, değer yargılarından ahlâk anlayışına varıncaya kadar çok değişik konuları içerirler. Bu nedenle bir milletin bütün kültür ve değerler dünyasının özü mesabesinde olan kalıplaşmış sözlerdir. İletişim esnasında kısa, kestirme ve etkili bir anlatımı mümkün kılan atasözleri, aynı zamanda bir milletin felsefesini de yansıtır. Bu bakımdan bu söz varlıklarının bilinmesi ve yaşatılması hayati önem arz etmektedir. Türk dilinin bilinen en eski sözlüğü olan Divânü Lügati't-Türk'ten günümüze değin bu söz varlıklarını yaşatma ve kayıt altına alma amacına yönelik önemli sözlükler kaleme alınmıştır. Bunların her biri Türk dili ve kültürü açısından birbirinden değerli kaynaklardır.

Bu makalede, yapılan taramalar ve araştırmalar neticesinde, bugüne kadar –bir iki yazı dışında– varlığından söz edilmemiş bir atasözü seçkisi üzerinde durulacaktır. 1337-1340 (M. 1921) yıllarında İstanbul Şehzâdebaşı'ndaki Evkâf Matbaası'nda basılan ve Tahsin Ömer tarafından kaleme alınmış olan “Darb-ı Mesellerimiz Hakkında Tahlili Tedkikât” adlı risalenin, Toronto Üniversitesi Kütüphanesi'nde PN 6505 T8 035 numarada kayıtlı, eski harfli matbu nüshası kısa bir değerlendirme ilave edilerek yeni yazıya çevrilmiştir.

Tahsin Ömer'in iki buçuk sayfalık mukaddimede belirttiği üzere bu eser, memleketimizde kullanılan beş bine yakın darbimeselin birer birer tetkiki neticesinde toplanan iki yüze yakın sözün, sahip olduğu manalar itibariyle ayrı ayrı kadrolar halinde tasnif edilip, halkın çeşitli dersler çıkarması ve ibret alması amacıyla kaleme alınmış 16 sayfalık bir risaledir.

Pek hacimli olmayan bu risalenin en dikkate değer tarafı müellifinin darbimesellerimizi ahlakî mahiyetleri açısından incelemesi ve bir tasnif yöntemi ortaya koymuş olmasıdır. Diğer önemli bir yön ise risalenin mukaddimesinde sunulan tahlili değerlendirmelerdir.

* Bu makale 25-28 Eylül 2011 tarihleri arasında VI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı'nda sunulan “Türkçenin Bilinmeyen Bir Darbimesel Risalesi” adlı bildiriye tamamlamaya yönelik bir çalışmadır. Bilkent Üniversitesi tarafından Erzurum Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde gerçekleştirilen kurultayda –bildirinin sınırlarını aşacağından– on altı sayfalık bu risalenin metnine yer verilememiş, risalenin özellikleri ve önemi hakkında kısa bir değerlendirme yapılarak metnin çevirisinin bir makaleyle gerçekleştirilmesi planlanmış idi. Bu düşünceden hareketle, daha önce bir bildiriyle tanıtılmaya çalışılan Osmanlıca matbu risalenin tamamı bu makalede yeni yazıya aktarılmış, böylece yayınlanmamış bu risale Türkçenin söz varlığına kazandırılmak istenmiştir.

** Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, Sabire Yazıcı Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: abdulmuttalipipek@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: atasözü, deyim, Tahsin Ömer

**A SELECTION OF PROVERBS FROM TAHSİN ÖMER’S
“DARB-I MESELLERİMİZ HAKKINDA TAHLİLİ TEDKİKAT”**

ABSTRACT

Proverbs and idioms include very different matters ranging from the life styles of the societies they belong to to their frames of mind, from standards of judgements to moral insights due to the fact that they are based on lasting observations, experiences and lives of those societies. As a result, they are stereotyped words which are on the position of the soul of all the culture and value world of the nation they belong to. Proverbs, which make a short-cut and efficient expression possible, also reflect the philosophy of a nation. From this point of view, the realization and preservation of these verbal entities are of vital importance. From the time of Diwanu Lugat et-Turk, the oldest known dictionary of Turkish language, to our day, important dictionaries have been authored to preserve and record these verbal entities. Each of these dictionaries are very important resources as regards with Turkish language and culture.

This manuscript will mention about an anthology of proverbs. According to the searches and surveys the anthology has been mentioned only in a few articles until today. The booklet “Darb-ı Mesellerimiz Hakkında Tahlili Tedkikat” was written by Tahsin Ömer and was printed in Evkaf Printing House in Şehzadebaşı, İstanbul between 1337 and 1340. The printed copy of the booklet in the library of the University of Toronto with the recording number of PN 6505 T8 035, is translated into Modern Turkish from Ottoman Turkish with an additional short review.

As the result of a revisal of about 5000 proverbs used in our country, nearly 200 proverbs were sorted out according to their meanings and Tahsin Ömer says in the two and a half pages of foreword that this 16 pages booklet was written to make people learn and draw some lessons.

The most exciting parts of this booklet are that the writer examines the proverbs in moral aspects and presents a sorting method. Another important part is the presented analytical assessments in the foreword.

Key Words: proverb, idiom, Tahsin Ömer.

Giriş

Atasözleri ve deyimler, bir dilin söz varlığını oluşturan en önemli unsurlardan olup hiç şüphesiz, o dili konuşan toplumun ortak yaşayış, inanış ve kültürünü yansıtır.

Atasözleri, “*atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsemiş*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012*

özsözlerdir." (Aksoy 1988, 37). Bu sözler, toplumların uzun süren gözlem, deneyim ve yaşantılarına dayandığından ait oldukları toplumun yaşama biçiminden düşünce yapısına, değer yargılarından ahlâk anlayışına varıncaya kadar çok değişik konuları içerirler. Bu nedenle ait oldukları milletin bütün kültür ve değerler dünyasının özü mesabesinde olan kalıplaşmış sözlerdir. İletişim esnasında kısa, kestirme ve etkili bir anlatımı mümkün kılan atasözleri aynı zamanda bir milletin felsefesini de yansıtır. Nitekim edebiyatımızda ilk atasözü derlemelerinden olan Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye'nin "Mukaddime-i Müellif" kısmında İbrahim Şinâsi şöyle der: "*Durûb-ı emsâl ki hikmetü'l-a'vâmdır. Lisânından sâdır olduğu bir milletin mâhiyyet-i efkârına delâlet eder. Durûb-ı emsâl-i 'Osmâniyye ise cümleten ma'nidârdır.*"¹ (Şinâsî 1302, 4).

Atasözünün yapısal özelliklerini maddeler halinde sıralayan İsmail Parlatır ise bu özelliklerden de istifade ederek atasözünü şu şekilde tanımlar: "*Uzun deneme ve gözlemlere dayanan düşüncelerden doğan, kesin hükümler içeren, bilgece bir tavırla öğüt verir ve yol gösterir nitelikte olan, yüzyıllar boyu sözlü geleneğin içinde beslenerek halk tarafından benimsenmiş bulunan ve de halkın ortak değer yargılarını taşıyan kalıplaşmış özlü sözlerdir.*" (Parlatır 2008, 2). Bu tür söz kalıpları yalnızca Türk milletine özgü değildir; her toplumun kendi dünyasını yansıtan atasözleri veya özlü sözleri vardır. Hatta bunlar içerisinde değişik milletlere ait olmakla birlikte aynı konuda ve aynı anlama sahip olanları da vardır².

Atasözlerimizin tarihî süreç içerisindeki gelişimini ilk yazılı belgelerimiz olan Orhun Yazıtları'na kadar takip edebilmekteyiz³. Orhun Yazıtları'ndan sonra Kutadgu Bilig⁴, Divânü Lügati't-Türk ve Atabetü'l-Hakâyık gibi Türk dilinin önemli kaynaklarında da atasözlerine rastlamaktayız. "*Kaşgarlı'nın kitabında iki varyant olarak yer almış olan bir atasözünün Tevrat'taki bir sözün Türkçesi olduğunu söylersek, Türk atasözlerinden bazılarının eskiliği ve yaygınlığı anlaşılır; o sözün Türkçesi şöyledir: Atası acı yese oğlunun dişi kamaşır.*" (Boratav 2000, 124). Pertev Naili Boratav'ın bahsettiği bu atasözü Divânü Lügati't-Türk'te şu şekilde geçmektedir: "*Atası açığ almıla yese oğlununğ tışı kamar = babası ekşi elma yese oğlunun dişi kamaşır. Bu sav, babasının yaptığı cinayet yüzünden, babasından sonra oğlunun yakalandığı zaman söylenir.*" (Atalay 1998, 311). Bu atasözünün ikinci varyantı ise şöyledir: "*Atası anası açığ almıla yese oğlunun kızı tışı kamar = babası, anası ekşi elma yese oğlunun, kızının dişi kamaşır. Bu sav, ananın babanın yaptığı bir fenalıktan çocuklarının yakalandığı, sorguya çekildiği zaman söylenir.*" (Atalay 1999, 272). "*Bir çoğumuz atasözlerini sadece mânaları bakımından veciz sözler olarak bilip tanırız. Bu sözleri edebî bakımdan ele alırsak değerlerini ayrıca takdir ederiz.*" (Oy 1956 : 561) diyen Aydın Oy, atasözlerinin, yalnızca bir toplumun gerçeklerini ifade eden kuru sözler olarak değerlendirilmemesi gerektiğini vurgular. Çünkü bu sözlerde aynı zamanda estetik bir yön, ortak bir düşünce ve ifade beğenisi vardır⁵.

¹ "Atasözleri, halkın felsefesidir; lisanından çıktığı bir milletin fikirlerinin mahiyetine işaret eder. Osmanlı atasözleri ise bütünüyle manidardır."

² Bk.: Milli Kütüphane Başkanlığı, **Türk Atasözleri ve Deyimleri I**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001, s.XIII. ve Hatice Bektaş, "Çeşitli Ülkelerin Halk Edebiyatlarında Kadınla İlgili Atasözlerinin Bir Başka Yönü", **Türk Dili**, C: II, S:550, Ekim 1997, s.348-354.

³ Ahmet Caferoğlu'nun Orhun Yazıtları'nda yer alan ve Türklerin kullanmış olduğu birkaç atasözünü tespit ettiği yazısı için bakınız: Ahmet Caferoğlu, **Orhun Abidelerinde Atalarsözü**, Halk Bilgisi Haberleri, Yıl:1, Sayı:3, 1930, s.43-46. Ayrıca bk.: Osman Fikri Sertkaya, "Eski Türklerin Kağan Seçimi Üzerine Göktürk Yazıtlarındaki İki Ata Sözü", **İlmi Araştırmalar**, S.8, İstanbul 1999, s.233-240.

⁴ Bk.: Ahat Üstüner, "Kutadgu Bilig'de Atasözleri", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.5, S.1, Elazığ 1991, s.391-428.

⁵ Ahmet Vefik Paşa'nın Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl'ini yeni harflere aktaran Recep Duymaz, Atalar Sözü adlı kıymetli çalışmasında bu bahse ayrı bir bölüm ayırmıştır. Atasözlerindeki bu estetik yön için bk.:Recep Duymaz, **Atalar Sözü**, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul 2007, s.44-72.

Turkish Studies

Bizde eskiden sav, mesel, tabir diye de anılmış olan atasözlerini derleme işine Tanzimat döneminde başlanmış, cumhuriyetten günümüze kadar pek çok atasözü derlemesi yapılmıştır. Günümüzde ise aynı amaç doğrultusunda atasözleri ve deyimlerimizi içeren sözlükler kaleme alınmaktadır. Bizdeki ilk derlemeler olması bakımından Vâcid'in Durûb-ı Emsâl, İbrahim Şinâsî'nin Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye, Ahmed Midhat Efendi'nin Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye Hikemiyâtının Ahkâmını Tasvîr⁶, Ahmet Bâdî'nin Armağan, Tekezâde M.Said'in Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye yahut Atalar Sözü ve Ahmed Vefik Paşa'nın Müntehâbât-ı Durûb-ı Emsâl adlı eserleri önemlidir⁷.

Bu makalenin konusunu teşkil eden “Darb-ı Mesellerimiz Hakkında Tahlili Tedkikat” isimli risale de bir derlemedir. 1337-1340 yıllarında İstanbul Şehzadebaşı'ndaki Evkâf Matbaası'nda basılan ve üzerinde Tahsin Ömer ismi yazılı olan “Darb-ı Mesellerimiz Hakkında Tahlili Tedkikat” adlı on altı sayfalık bu risalenin Toronto Üniversitesi Kütüphanesi'nde PN 6505 T8 035 numarada kayıtlı matbu nüshası tarafımızca yeni harflere çevrilmiş ve bu çalışmada -ilk ulaşılan nüsha olması nedeniyle- söz konusu nüsha esas alınmıştır. Ayrıca aynı risalenin İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Genel Koleksiyon 398.9 TAH.D tasnif numarasında kayıtlı bulunan diğer bir nüshası da Toronto Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshayla karşılaştırılmıştır. Bu iki nüsha yazı şekliyle sayfa ve hatta satır numarasına kadar birbirinin aynıdır. Risalenin Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde de bir nüshası olup Fil.AN/4008, 398.0956 numarada kayıtlıdır.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nden temin ettiğimiz ve yine Tahsin Ömer'e ait olan “**İlmi ve Tarihi Esaslara Nazaran Harflerimiz Latin Harflerinin Aynıdır**”⁸ isimli eserin sonunda şu bilgi yer almaktadır: “Müellifin diğer eserleri:

- 1) **Darb-ı Mesellerimiz Hakkında Tahlilî Tedkîkât**
- 1) **Felsefî ve Ahlâkî Manzûm Sözlerimiz [Derdest-i tab'dır]**

Dolayısıyla bu bilgilerden hareketle Tahsin Ömer'in, çevirisini yaptığımız bu risale dışında iki eserinin daha olduğu anlaşılmaktadır. Tahsin Ömer'in hayatı hakkında ise herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır⁹.

Tahsin Ömer'in, mukaddimede de belirttiği üzere “Darb-ı Mesellerimiz Hakkında Tahlili Tedkikat” adlı bu risale, memleketimizde kullanılan beş bine yakın atasözünün birer birer tetkiki neticesinde toplanan iki yüze yakın atasözünün, sahip olduğu manalar itibarıyla ayrı ayrı kadrolar halinde tasnif edilip, halkın çeşitli dersler çıkarması ve ibret alması amacıyla kaleme alınmıştır. Pek hacimli olmayan risalenin en dikkate değer tarafı, müellifinin atasözlerimizi ahlakî mahiyetleri

⁶ Bu eser esasen bir derleme çalışması değildir. Ahmet Midhat Efendi, Şinâsî'nin Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye'sini çok beğenmiş ve buradaki sırf hikmet içeren atasözlerinden bazılarını seçerek onları gerek sevindirici gerek üzücü hikâyelerle tasvire çalışmıştır. Dolayısıyla Ahmet Midhat'ın bu derlemede yaptığı şey Şinâsî'den seçmiş olduğu atasözlerine uygun bir hikâye yazmaktan ibarettir. Bunun dışında herhangi bir bilgi ve açıklamaya yer vermeyen Ahmet Midhat, Şinâsî'nin bu husustaki görüşlerini benimsemiştir diyebiliriz.

⁷ Bk.: Recep Duymaz, **age.**, s.18-26.

⁸ 1339 yılında Mahmud Beg Matbaası'nda basılmış olan bu eser ise, yazının insanlığın gelişimi ve medeniyete katkısı, Mısırlılara ait hiyeroglif yazısının mahiyeti ve tarihi gelişimi, Finike, Yunan ve Latin Alfabeti, Arapçanın Türkçe yazımına uygun olup olmadığı vs. gibi hususlarda örnek ve açıklamalarıyla önemli bilgiler içeren 40 sayfalık bir eserdir. “İlmi ve Tarihi Esaslara Nazaran Harflerimiz Latin Harflerinin Aynıdır” adlı bu eserin bir başka yayında inceleme ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

⁹ Gerek “Darb-ı Mesellerimiz Hakkında Tahlilî Tedkîkât” adlı risalede ve gerek “İlmi ve Tarihi Esaslara Nazaran Harflerimiz Latin Harflerinin Aynıdır” adlı eserde müellif hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Söz konusu eserlerin yazılış tarihleri göz önünde bulundurularak müracaat edilen ansiklopedi, biyografik kaynak ve edebiyat tarihlerinde; İSAM Kütüphanesi ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki taramalarda ve yine Tahsin Ömer isminin “müstear” bir isim olabileceği düşüncesinden hareketle incelenen birkaç takma adlar sözlüğünde de bu isme tesadüf edilmedi.

açısından incelemesi ve bir tasnif yöntemi ortaya koymuş olmasıdır. Buna göre Tahsin Ömer, seçtiği iki yüze yakın atasözünü "Fenâ Darb-ı Mesellerimiz" ve "İyi Darb-ı Mesellerimiz" şeklinde iki ana başlık altında toplamış, bu ana başlıkların altında yer alan alt başlıklara uygun atasözlerini ise maddeler halinde sıralamıştır. Risalenin diğer önemli bir yönü de mukaddimede sunduğu tahlilî mahiyetteki fikirlerdir.

Bu yazıda, daha önce uluslararası bir kurultayda tanıtılmaya çalıştığımız risalenin tam metni yukarıda künyesini verdiğimiz Osmanlıca matbu metinden çevirisi yapılarak yeni harflere aktarılmıştır.

ÇEVİRİ YAZILI METİN¹⁰

Darb-ı Mesellerimizin Te'sîrât-ı Ahlâkiyesi

[1]¹¹ Bundan altı yüz sene mukaddem küre-i arzın en mühim ve mu'tenâ bir köşesine pek metin ve devâmlı bir sûrette yerleşmek kâbiliyet ve liyâkatini göstermiş olan ecdâdımızın iki üç 'asırdan beri ve bâ-husûs nesl-i hâzırın şu son senelerde giriftâr oldukları felâketlerde hiç şübhe yok siyâsî, idârî, iktisâdî, ictimâ'î esbâb ve 'avâmilin te'sîrât-ı mühimmesi olmakla berâber milletin ekseriyetini teşkil eden ve hakîkî ma'ârifden mahrûm bulunan sınıf-ı 'avâmını hattâ bir kısım havâssını bile sevk ve idâre ede gelmiş olması hasebiyle birtakım darb-ı mesellerimizin bu felâketlere giriftâr olmağımız husûsunda pek büyük te'sîrâtı olduğu şimdikiye kadar her nasılsa nazar-ı dikkatden uzak kalmış bir hakîkattir.

Efrâd-ı millet arasında pek ziyâde makbûl ve müsta'mel öyle darb-ı meseller vardır ki bunlar cihânın herhangi köşesinde düstûr-ı ahlâkî olarak kabul edilmiş olsa o memleket ehâlîsini girîve-i inhitâta serî' hatvelerle sevk ve îsâl eder.

Her ne kadar kurûn-ı vustâda şimdiki Avrupa akvâmı arasında da bu gibi darb-ı mesellerin mevcûd ve müsta'mel bulunduğu ileri sürülerek bir milletin inhitât ve tereddîyat-ı ahlâkiyesine bu gibi sözlerin te'sîri olamayacağı makâm-ı i'tirâzda der-miyân olunabilirse de buna karşı bu gibi sözlerin her zamân ve mekânda te'sîrât-ı muzırresi bâkî olduğunu ve esâslı sûrette izâle-i mazarratları ancak vâsî' mikyâsda hakîkî bir 'ilm ve 'irfân teşkilâtıyla mümkün olabileceği cevâbını veririz. Nitekim (Almanya), (Fransa) ve (İngiltere) ve (İtalya'da) zuhûra gelen inkılâbât-ı dîniyye, 'ilmiyye, felsefiyye bu müdde'âmızı isbâta kâfidir. Zîra bu saydığımız memleketlerde üç dört 'asırdan beri câ-be-câ dârü'l-fünûnlar, kütübhâneler, mecâlis-i üdebâ ve hükemâ mevcûd olagelmış olup bunlar sâyesinde yetişen mütefekkirler efkâr-ı 'ilmiyye, ictimâ'iyye, fenniyyelerini tıbâ'atın îcâdi üzerine büsbütün neşr ve ta'mime muvaffak olarak terakkîyat-ı maddiyye ve ma'neviyye his ve cereyânları en hücrâ kulbelere kadar sirâyet ve intişâr edebilmiş ve bu sâyede [2] mâhî-i ahlâkî efkâr ve desâtîr dahi tedricen zâ'il olarak vaktiyle câhil, kaba ve muta'assıb Avrupa ehâlîsinin bugünkü zürriyetleri içinde vicdânen, 'irfânen, ahlâken hür milyonlarca adamlar yetişmiştir. Bizde ise matbû'âtımız med'uvv olduğu büyük rolü henüz icrâ etmemekte olduğu gibi memleketimizde daha henüz yeni başlamak üzere bulunan dârü'l-fünûn hayâtı Avrupa'daki mu'âdillerine müşâbih olmaktan henüz uzak olduğundan ve husûsiyle halkımızın kısm-ı a'zamı lisân-ı matbû'âtı anlamaktan 'âciz olduğundan nâşî eski Avrupalıların şimdiki evlâdlarının nâ'il oldukları derece-i terakki ve tekâmüle bir ân evvel

¹⁰ Risale yakın dönem metni olduğu için (1921) metnin çeviri yazısında transkripsiyon alfabesi kullanılmamış, yalnızca **asli uzunluklar (â, î, û)** ile **ayın (*)** ve **hemze (')** harfleri gösterilmiştir. Çeviri yazıda, artık Türkçe kelimelerin imlasının klişeleştiği düşüncesinden hareketle metin içerisinde geçen "virmek, itmek, il" gibi kelimeler ile bazı eklerdeki vokaller günümüz fonetiğine uygun olarak "vermek, etmek, el" şeklinde yazılmış; buna mukabil konsonantlar ve bunların dışındaki tüm sözcüklerin yazılışında metne sadık kalınmıştır.

¹¹ Köşeli parantez "[]" içerisinde göstermiş olduğumuz numaralar, çeviri yazısını yaptığımız metnin sayfa numarasını belirtmektedir.

vusûlümüz için hakîkî ‘ilm ve ‘irfânın memleketimizde bir ân evvel intişârını sâdece temenni etmekle kalmayıb erbâb-ı sefâhet ve denâ’etin ‘asırlardan beri efrâd-ı ümmete karşı irtikâb ettikleri mezâlîm ve i’tisâfât, irtikâb ve irtişâ ve en son senelerde şâhidi olduğumuz ihtikâr ve sâ’ire gibi zemâ’im-i ahlâkiyyenin husûlüne hizmet etmiş olmaları i’tibâriyle fesâd-ı ahlâk menba’ı itlâkına sezâ olan zîrde ta’dâd edeceğimiz birtakım fenâ sözlerimizin ezhân-ı ‘umûmiyyeden silinmesine ve bi’n-netice eski ‘Osmanlıların muttasıf oldukları şîme-i mürüvvet ve insâniyyetin be-tekrâr memleketimizde şüyû’ ve revâc bulmasına sarf-ı gayret etmebligimize ihtiyâc-ı ‘âcil vardır. Şunu da bi’l-münâsebe ‘arz edelim ki muhâlif-i insâniyyet olan darb-ı mesellerimizin son üç ‘asır zarfındaki tedenniyât ve inhitâtımız esnâsında zühûr etmiş olduğu istidlâlen anlaşılmaktadır. Meselâ “El için yanma nâra yak çubuğunu safânı ara” darb-ı meselinde mevcûd olan (çubuk) kelimesinin delâletinden bu sözün nihâyet iki üç ‘asır evvel meydâna atıldığı şübhesizdir. Çünkü çubuk isti’mâli tütünlü aynı zamânda şüyû bulduğu ve tütünün isti’mâli ise târihen üç asrı tecâvüz ettigine nazaran bu darb-ı meselin dahi olsa olsa nihâyet üç ‘asırlık bir mâzîsi olduğu münfehîm olur. Ve’l-hâsıl bu gibi kelime delâletiyle ve bâ-husûs ecdâdımızın bidâyetlerdeki sâfiyyet-i ahlâkiyyelerini isbât ve irâ’e eden ma’lûmât-ı târihiyyeye istinâden diyebiliriz ki mâhiyyet-i redi’eyî hâvî sözlerimiz dahi devr-i inhitâtımızda ya’ni son üç ‘asır esnâsında şüyû’ ve revâc bulmuştur.

Bu bâbda tatvîl-i makâlden ihtirâzen memleketimizde müsta’mel beş bine karîb darb-ı mesel veyâ atasözlerinin birer birer tedkîki netîcesinde topladığımız iki yüze karîb durûb-ı emsâl meyânında şâyân-ı nefret olanlarını mâhiyyet-i redi’elerine göre [3] ayrı ayrı kadrolar dâhilinde cem’ ederek efrâd-ı ümmetin pîş-i enzâr-ı ‘ibretine ber-vech-i âtî vaz’la iktifâ edeceğiz.

Memleketini seven her Türk için fenâ sözlerin şüyû’ ve revâcına mâni’ olmak ne kadar mühim bir vazîfe-i vataniyye ise iyi olan sözlerimizin intişârına sarf-ı gayret etmek dahi o derece mühim bir vecîbe-i hamîyyet ve insâniyyettir.

FENÂ DARB-I MESELLERİMİZ

Menfûr Hod-kâmlığa ‘Â’id Olub Memleketimizi Ma’nen ve Maddeten Pek Ziyâde Mutazarrır ve Perîşân Etmiş Olan Sözlerimiz:

- El için yanma nâra yak çubuğunu safânı ara.
- Cihan tutuşsa içinde eski bir hasırım yok.
- Cân benim cânım çıksın elin cânı.
- Rakîb ölsün de ne yüzden ölürse ölsün.
- Altda kalanın cânı çıksın.
- Beni sokmayan yılan kırk yıl yaşasın.
- Ben öldükden sonra taş taş üstünde kalmasın.
- Kendi derdine bak âharın gamını çekme.
- El için ağlayan iki gözden çıkar.
- Gemisini kurtaran kapudandır.

Bu sözlerin arasında sık sık geçen “el” ta’bîri Ahmed, Mehmed, ‘Ali, Veli ya’ni vatandaşlarımız olduğuna nazaran kendi şahsımıza fenâlık dokunmamak şartıyla benî nev’imizin ve husûsiyle vatandaşlarımızın başına her fenâlığın gelmesine rızâ göstermiş oluyoruz ki bu hakîkaten yamân bir [4] ahlâksızlıktır. Herhâlde devletimizin bidâyet-i teşekkülünü müte’âkib iki üç ‘asır zarfında yaşamış eski ‘Osmânlılar bu gibi sözleri ne söylerler ve ne bilirler ve ne de bilseler mücibince ‘amel ederler idi!

Yekdigerimize Karşı Emniyetsizlik ve Hürmetsizlige Sevk Eden Sözlerimiz:

- İnanma dostuna saman kor postuna.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012*

- El eliyle yılan tut.
- Elden vefâ zehirden şifâ.
- İnsanın alacası içinde hayvanın alacası tışında.
- Kime iyilik ettinse andan sakın.
- Düşenin dostu olmaz hele bir düş de gör.

Yüzsüzlük ve Hayâsızlık ve Dürlü Dürlü Ahlâksızlık İrtikâbına Sevk Eden Sözlerimiz:

- Az ver çok yalvar.
- Nerede aş oraya yanaş, nerede aç oradan kaç.
- Ağlamayan çocuğa meme vermezler.
- Kapudan koğulursan bacadan girmege çalış.
- Akçesi ak olanın bakma yüzünün karasına.
- Erkeklik on ise tokuzu hîledir.
- Yigitlik ondur biri kaçmak tokuzu hiç görünmemek.
- [5] Yigitin silahı inkârdır.
- İsteyenin bir yüzü vermeyenin iki yüzü kara.
- Dünya üç şey üstünde turur: idâre, dubârâ, müdârâ.
- El öpmekle ağız aşınmaz.
- Köprüden geçinceye kadar ayıya dayı derler.
- Keyfin iyi mi? Adamına göre.
- Yalan söylemeli amma kubbesiz bırakmamalı.
- Sizde yiyip içelim bizde gülüp oynayalım.
- Kırk yıl günahkâr bir gün tövbekâr.
- Ne bilirim ne gördüm bundan iyisi yokdur.
- Herkesin nabzına göre şerbet vermeli.
- Bâd-ı hevâ olsun da zift olsun.
- Fâ'idesiz evliyânın kubbesi başına yıkılsın.
- Körün yanına varırsan sen de bir gözünü kapa.
- Adın ne Hasan fâ'iden yoksa ha sen ha ben.
- Fukarânın başı ucunda oturmakdan zengin ayağı ucunda ölmek yegdir.
- Zamân sana uymazsa sen zamâna uy.
- Dilini tutan başını kurtarır.
- Düşmeni zebûn eden müdârâdır.
- Dilin kemigi yokdur nereye çevirsen oraya döner.
- [6] Sirtında yumurta küfesi yok a dönüverir.
- Devletliye dokun geç fukarâdan sakın geç.
- Harman sonu dervişlerindir.
- Ed-dünyâ limen becer.

- { - 'Âr nâmûs ve hayâyı aslâ eyleme hesâb.¹²
- { - Etme zâyî ' ömrünü bir baba ile intisâb.

¹² Bu söz ile bunun hemen altında yer alan söz, anlam bakımından birbirini tamamlar mahiyette olduğundan Osmanlıca metinde bir işaretle birbirine bağlanmıştır. Bu nedenle metnin çeviri yazısında da bu iki sözün birlikte değerlendirilmesi veya düşünülmesi için başına bir işaret konulmuştur. Bu işaret risalenin en son sayfasındaki "Yüzü güzelden kırk günde usanılır / Huyu güzelden kırk yılda usanılmaz" sözlerinin başında da vardır.

- Parası benden olduktan sonra o çorba yerinde dursun.
- Râhat olmak isteyen sağır, kör, dilsiz olmalıdır.
- Selâmetü'l-insân fi hıfzi'l-lisân.
- Kıl bir hîle al bin akçe.
- Mühür kimde ise Süleymân oldur.
- Üzümünü ye de bağını sorma.
- Bir adım geri giden iki adım ileri atlar.
- Bir gün beglik beglikdir.

Memleketimizde Erbâb-ı Fuşşa 'Âdetâ Bâ'is-i Teşvîk Olan Söz:

- Kırk yıl günahkâr bir gün tövbe kâr.

Paraya ve Para Kuvvetine Hürmet ve İ'timâdı İrâ'e Eden ve Zemâ'im-i Ahlâkiyyeye Yardım Eden Sözlerimiz:

- Altun eli bıçak kesmez.
- [7] Altun anahtar kal'a kapularını açar.
- Akçenin yüzü sıcaktır.
- Ey abdâl ey dervîş para ile biter her iş!
- Verince kırkı gider korku.
- Zengin horosu da yumurtlar.
- Zengin 'arabasını tağdan aşırır zügürd düz ovada yolunu şaşırır.
- İnsânın fenâsı olmaz meger zügürd ola.
- Akçeli adamdan tağlar korkar.
- Harâm helâl ver Allah'ım, kulun turmaz yer Allah'ım.
- Çık çık eden nalçedir iş bitiren akçedir.
- Parayı veren çalar düdüğü.
- Para adama 'akıl öğredir.
- Para isteme benden buz gibi soğurum senden.

İnsanlara Karşı Zulüm ve Tahakkümü 'Âdetâ Meşrû' Gösteren Meş'ûm Sözler:

- Er ol da baş yar.
- Ağalık vermekle yigitlik urmaktır.
- Büyükler zulmeder yalan söylemez.

[8] Hayât Hakkında ve Bâ-husûs Müreffehen Yaşamak Husûsunda Kayıdsızlığı Emreden Sözler:

- Bugün buldum bugün yerim yarına Allah kerîm.
- Sabahki yiyeceğini bugünden düşünme.
- Rızkın seni arar bulur müsterîh ol.
- Bir mü'min-i kâmil üç şeyden hâli degildir: 'illetden, zilletden, killetden.
- Dünyâ cîfedir cîfeyi arayan da köpekdir.
- Dünyâ mü'minlere cehennemdir.
- Göbeginde câm yok ki ne yedigin belli olsun!.
- Ni'metin iyisi kötüsü yokdur.
- Peynir ekmek hâzır yemek.

Bizi İngilizler ve Sâ'ir Akvâm-ı Garbiyye Gibi Berây-ı Ticâret Uzak Memleketlere Gitmekden Alkoyan Fârisî'den Me'hûz Darb-ı Meselemiz:

Turkish Studies

- Be-deryâ menâfi‘ bî şümârest Eger hâ`hî selâmet der-kenârest.

Evlâd u ‘İyâl ve Akrabâ-yı Ta‘allukât Hakkındaki Mu‘âmele ve Efkârımızı Gösteren Sözlere:

- İtde vefâ olur ‘avratda vefâ olmaz.
- [9] Ortak gemisi yürür elti gemisi yürümez.
- Gelin çiçek her dediği gerçek, ka’in ana yılan her dediği yalan.
- ‘Akreb etmez akrabânın akrabâya etdiğin.
- Kadının saçını uzun ‘aklı kısa.
- Dünyâyâ dayanma, kariya güvenme.
- Kırk yılda bir kadının sözü dinlenmelidir.
- Oğlan doğuran öğünsün kız doğuran döğünsün.
- On beşinde kız ya erde gerek ya yerde.
- At ile ‘avrata inan olmaz.
- Bekârlık gibi sultânlık olmaz.
- Kızını dögmeyen dizini döger.

Kadın Tatfîkini Ehemmiyetsiz Bir Şey Mesâbesinde Gösteren Sözlere:

- Amasya’nın bardağı biri olmazsa bir daha.
- Almak farz boşamak sünnet.
- Elimi sallasam ellisi başımı sallasam tellisi gelir.

İrtikâb ve İrtişâyâ Meyletdirmiş Olan Sözlere:

- Verince kırkı gider korku.
- [10] Devlete yaranmış yokdur.
- İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete!
- Bal tutan parmağını yalar.
- Yağmur yağar iken küpünü toldurmağa bak.
- Çoban köpeği gibi ne yer ne yedirir!.

Miskînâne ve Sefilâne Yaşamağa Alışdırmış Olan Sözlere:

- Kişi yorğanına göre ayağını uzatmalıdır.
- Kısmetin seni arar bulur.
- İşden artmaz dışden artar.
- Bu da geçer yâ hû!
- Bugün buldum bugün yerim yarına Allah kerîm.
- Kendinden ileri olanlara bakma kendinden aşağılara bak.
- Hâline şükret zîrâ bedterin bedteri var!

‘Akıl ve İz‘ân Hakkındaki Sözlere:

- ‘Akıl Firengistân’da saltanat Âl-i ‘Osmân’dadır.
- ‘Akıl ile fetvâ verilmez.
- Dîn ‘aklî degildir naklîdir.

[11] Merdâne ve ‘Affâne Yaşamak İsteyenleri Bu Gibi Fikirlerinden Caydıracak Sözlere:

- Destiyi kıran da suyu getiren de bir.

Turkish Studies

- Toğruyu söyleyeni dokuz köyden koğarlar.
- Dünyâda yaşamak için üç şey lâzımdır: idâre, dubâra, müdâra.
- Yağmur yağarken küpünü doldurmağa bak.

İYİ DARB-I MESELLERİMİZ

Şimdiye kadar tereddiyât-ı ma'neviyye ve ahlâkiyyemize haylî yardımı olmuş olan meş'ûm darb-ı mesellerimizi mâhiyetlerine göre irâ'e etdik. Şimdi de ecdâdımızın temiz yüreklerinden kopub gelen ve her ferd için her zamân ve mekânda düstûrî'l-'amel ittihâzına şâyân olan iyi darb-ı mesellerimizi dahi ber-vech-i âtî ta'dâd ediyoruz:

Hak ve Hakîkatin Ecdâdımız Nazarında Ne Derece Mûcib-i Hürmet Olduğunu Gösteren Güzel Sözlerimiz:

- Hak öyle bir şem'-i İlahîdir ki cihân üflese sönmez.
- Hak söze akan sular durur.
- [12] Hakkı tanıyan halka baş egmez.
- Tanrı'dan korkan kuldan korkmaz.

Gayr-endişelige ve Yek-digerimizi İyi Görmege Da'vet Eden Sözlerimiz:

- Kıymetden düşmek istemezsen kimseyi kıymetden düşürme.
- Her şey'in yenisi dostun eskisi.
- Hayır dile eşine hayır gelsin başına.
- Elden gelen hayrı dirîğ etme.
- İyilige iyilik her kişinin kârı kemlige iyilik er kişinin kârı.
- El için kuyu kazan ibtidâ kendi düşer.
- Bir acı kahvenin kırk yıl hakkı vardır.
- Komşu hakkı Tanrı hakkı.
- Ev alma komşu al.

Ecdâdımızın Toğruluk Hakkındaki Sözleri:

- Toğruluk su kabağıdır batmaz.
- Egri otur toğru söyle.

İnsanın Kendi Sa'yiyle Yaşayarak Başkalarına Bâr Olmamasını Âmir Sözler:

- Cihânda yâr ol bâr olma.
- [13] Yigit olan ekmeğini taşdan çıkarır.
- Minnet kadar ağır yük olmaz.
- Kendin kazan kendin ye kimseye minnet etme.
- Müdârâdan uzak olan Tanrı'ya yakın olur.
- La'net olsun ol mala ki tahsîline anın ya 'ırz ola ya dîn ya nâmûs âlet.

Kimseye ve Bâ-husûs Nâmerdlere Ser-fürû Etmemeği Emr Eden Sözlerimiz:

- Geçme nâmerd köprüsünden ko aparsın su seni
- Nâdân elinden su içme âb-ı hayât olsa da.
- Nâdânla sohbetden ehl-i 'irfânla taş taşımak yegdir.

Herkesin Te'mîn-i Ma'îşeti Ancak Bir İşle Meşğûl Olmasını Tazammun Eden Sözler:

- Ümîd ile kanâ'at eden açlıktan ölür.

Turkish Studies

- Emeksiz yemek olmaz.
- Hareket olmadıkca bereket olmaz.
- İş bilen, aş bilen, eşini bilen fakîr olmaz.
- Çalışmak 'ibâdetin yarısıdır.
- Bâğ du'â değil çapa ister.

[14] Hâtır-nevâzlık Hakkında:

- Ğarîbe bir selâm bin altuna geçer.

Mekârim-i Ahlâk Sâhibi Olmağa Da'vet Eden Sözler:

- Aldadayım diyen aldanır.
- İğneyi evvelâ kendine sok sonra çuvaldızı ele.
- Elin 'aybını söyleyen senin de 'aybını söyler.
- Nefsinde tecrübe etmediğin şey'i halka tavsiye etme.
- Görmeyince yüzünü sarf edemem sözümü.
- İslâm'ın şartı beş altıncısı insâf.
- Seninki cân da elinki patlıcan mı?!
- Emânete hıyânet olmaz.
- Altun ateşde insan mihnetde belli olur.

Vaktiyle Muhârebâtda Muzaffer Olmaklığımıza Pek Ziyâde Te'sîri Olan Sözler:

- Ya şâhin başa ya kuzğun leşe.
- Ölmek var dönmek yok.
- Ayı ayı iken yenilmesini istemez.

[15] Kimsenin Ef'âl-i Husûsiyyesine Karışmamağa Da'vet Eden Söz:

- Her koyun kendi bacağından asılır.

Fazîlet ve Haysiyet Dâ'iresinde Yaşamağı Emr Eden Sözler:

- 'Âleme mashara olmakdan meydân süpürgesi olmak yegdir.
- Çağrılmayan yere kedi ile köpek gider.
- Yigit yüzüne tükürtmez leşine tükürtür.
- Hîle ile iş gören mihnet ile cân verir.
- Hayvân ölür semeri kalır insân ölür eseri kalır.
- Kalbini pâk tut da kırk yıl cünüb gez.
- Adam olana ta'zîr ne hâcet çehre ile bakmak elverir.

Vefâkârlık ve 'Âlicenâblığa Ta'alluk Eden Sözler:

- Amâna kılinc olmaz.
- Elçiye zevâl olmaz.
- Ayağıyla gelene ölüm olmaz.

Eski 'Osmânlıların Nisvân ve 'Â'ile Hakkında Besledikleri Fikirleri Gösteren Sözler:

- Hayır dile eşine hayır gelsin başına.
- [16] Tağ tağ üstüne olur ev ev üstüne olmaz.
- Dişi kuşdur yuvayı yapan.

- Ev yapana evlenene Allah yardımcısıdır.
- Horos bile dişisini kıskanır.
- Kadın kardaşdan yakın.
- Yüzü güzelden kırk günde usanılır.
- Huyu güzelden kırk yılda usanılmaz.
- Kadın var ev yapar kadın var ev yıkar.
- Eşini ağladan gülmemiş.
- Erkek arslan arslan da dişi arslan arslan değil midir?
- Bir evde olursa dü zen [ya 'ni iki kadın] o evde olur mu ki düzen.

Sonuç

Tahsin Ömer'e ait "*Darb-ı Mesellerimiz Hakkında Tahlili Tedkikât*" adlı 16 sayfalık bu risale, Türkçenin kültür hazinesini ve söz varlığını oluşturan atasözleri ve deyimlerin, tematik/semantik açılarından ele alınarak tahlil edilmesi gerektiğini gözler önüne sermektedir. Risale müellifinin o dönem için kullanılan beş bine yakın atasözleri ve deyimlerden bir seçki yaptığını ifade etmesi, atasözleri ve deyimlerimizin hem tekâmül seyri hem de istatistiksel bir bilgi sunması açısından önemlidir. Risaledeki bazı atasözlerinin (*Yiğidin silahı inkârdır, Yalan söylemeli ama kubbesiz bırakmamalı, Ne bilirim ne gördüm bundan iyisi yoktur, Göbeğinde cam yok ki ne yediğin belli olsun* vs.) taradığımız kaynaklarda yer almadığı görülmüştür. Dolayısıyla bugün için dolaşımda olmayan yani kullanılmayan; fakat dilimizin zenginliğini göstermesi, toplumumuzun duygu, düşünce ve inanç dünyasına ait sözleri ihtiva etmesi bakımından bir belge mahiyeti taşıyan risale, bu yönüyle de ayrı bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- AKSOY, Ömer Asım (1988). **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, C.I-II, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ALTUN, Mustafa (2004). "Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Mayıs-Temmuz, Yıl:6, Sayı:21, s.79-91.
- ATALAY, Besim (1998). **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, C.II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, Besim (1999). **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, C.III, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- OY, Aydın (1956). "Atasözlerinin Edebî Değeri", **Türk Dili**, Haziran, C.V, S.57, s.561-563.
- BEYZADEOĞLU, Süreyya (2002). "Nazım ve Nesir Örnekli Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimleri", **Türkler Ansiklopedisi**, C.XI, Ankara, s.622-634.
- BORATAV, Pertev Naili (2000). **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1930). "Orhun Abidelerinde Atalarsözü", **Halk Bilgisi Haberleri**, Yıl:1, Sayı:3, s.43-46.
- "Darbimesel Mecmuaları Kitabiyatı" (1932). **Atsız Mecmua**, Aylık Fikir Mecmuası, 25 Eylül, Yıl:2, Sayı:17.
- DUYMAZ, Recep (2007). **Atalar Sözü**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

-
- İSLAMOĞLU, Abdülmecit (2010). "Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde Bulunan El Yazması Bir Eser: Atasözleri Külliyyâtı", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 51:1, s.273-293.
- Milli Kütüphane Başkanlığı (2001). **Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- PARLATIR, İsmail (2008). **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, C.I-II, Ankara: Yargı Yayınevi.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1999). "Eski Türklerin Kağan Seçimi Üzerine Göktürk Yazıtlarındaki İki Ata Sözü", **İlmi Araştırmalar**, S.8, İstanbul 1999, s.233-240.
- Şinâsî (1302). **Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye**, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziyâ.
- TAHSİN, Ömer (1340). **Darb-ı Mesellerimiz Hakkında Tahlili Tedkikat**, İstanbul: Evkaf Matbaası.
- ÜSTÜNER, Ahat (1991). "Kutadgu Bilig'de Atasözleri", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.5, S.1, Elazığ 1991, s.391-428.
- YAZICI, Numan (2003). **Arapça-Türkçe / Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler**, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Yeni Tarama Sözlüğü** (1983). haz. Cem Dilçin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.